

14. Елиот Патриция, Мендел Ненси. Теории феминизма // Введение в гендерные исследования. Ч. II: Хрестоматия. – Х. – СПб., 2001. – С. 93-126.

15. Фрондзей Я. Р. Жіночий рух в Україні (90-ті роки XX ст. – XXI ст.): автореф. дис. канд. іст. наук; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2012. – 20 с.

Карнаух А. А., Левинская З. С. *Разнообразие подходов к типологии женского движения*

Неотъемлемой частью становления, развития и деятельности женского движения является его классификация. Множество типологий женского движения подтверждают его ведущее место в общественно-политической жизни.

Ключевые слова: женское движение, украинское женское движение, идеология, феминизм, феминизация, типология женского движения, исторический опыт, консервативное направление, либеральное направление, радикальное направление женского движения.

Karnaukh A., Levinskaya Z. *Variety of approaches to the typology of the women's movement*
An integral part of the formation, development and activities of the women's movement is its classification. Many typologies of the women's movement confirmed its leading position in social and political life .

Keywords : women's movement, Ukrainian women's movement, ideology, feminism, feminization, typology of the women's movement, the historical experience, the conservative direction, the liberal direction, the direction of a radical women's movement.

УДК 316.485.22(5-15)(6-17)

Берестова Г.І.

МОЖЛИВОСТІ ПРОТЕСТНИХ ФОРМ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ В НЕДЕМОКРАТИЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМАХ (НА ПРИКЛАДІ ДЕРЖАВ БЛИЗЬКОГО СХОДУ ТА ПІВНІЧНОЇ АФРИКИ)

Досліджено роль політичного протесту у боротьбі проти авторитаризму в державах Близького Сходу та Північної Африки. Увага автора зосереджена на причинах, соціальній базі та інших якісних характеристиках протестів, що мали місце в автократичних державах регіону протягом останнього десятиріччя. Дослідник у роботі особливий акцент робить на використанні насильства обома сторонами конфлікту, а також окреслює рамки протестного акціонізму, їх неконвенційність (нетрадиційність) в недемократичних політичних режимах. Проаналізовано практику політичного протестування в Ірані, Тунісі, Саудівській Аравії, Йорданії, Єгипті, Марокко та зроблено висновок про те, що радикалізація дій активістів відбувалася у відповідь на жорстоке насильство та застосування репресивного апарату з боку влади проти перших мирних демонстрацій.

Ключові слова: політичний протест, недемократичні політичні режими, Близький Схід, Північна Африка, «арабська весна».

За останнє десятиліття держави Близького Сходу зазнали відчутних потрясінь, які впливають на міжнародні процеси та відносини не лише в регіоні, а й у всьому світі. Безумовно, метою протестуючих є демократичні перетворення, серед яких належне забезпечення прав і свобод громадян та знищення всепроникаючої корупції. Варто зазначити, що революційні події в близькосхідному регіоні є складовою процесу демократичного транзиту, першим кроком якого стало повалення диктатур, та мало б спричинити режимні зміни. Низка дослідників вважає, що в регіоні реалізувалася модель «неузгодженого» (noncooperative) переходу до демократії, розроблена американським політологом М. Макфолом для посткомуністичних переходів, яка зазвичай розпочинається революційним

поваленням авторитарного режиму та призводить до повністю непередбачуваних результатів [2, с. 86].

Дослідження революційних подій на Близькому Сході є надзвичайно актуальним, оскільки ці процеси не є завершеними, до стабільності в регіоні ще дуже далеко. Більшість дослідників зосереджує увагу на причинах революційних подій та їх подальшому значенні для міжнародної політики. Нас же в даному контексті цікавить ще й інструментальне наповнення політичної боротьби, що розгорнулася в арабських країнах.

Інтерес до арабських перетворень серед вітчизняних та зарубіжних науковців дуже високий. Актуальними видаються дослідження А. Васильєва, Г. Гаврилюк, Є. Ланюка, Г. Мирського, Л. Ісаєва, Є. Зеленева та ін.

Метою даної статті є дослідження можливостей протестних форм політичної участі в умовах недемократичних режимів, їх змістовне наповнення та інструменти боротьби, які використовуються як протестуючими, так і владою.

Протестні події в державах Близького Сходу були викликані низкою причин, які в сукупності створили революційну ситуацію та призвели до кризи легітимності правлячих режимів. Серед них, на думку А. Васильєва, визначальними стали криза авторитарної моделі влади та поліцейсько-репресивних режимів, відсутність системи зміни лідерів; блокування режимами спроб формування громадянського суспільства; вражаюча корупція; розрив між багатими та бідними; високий рівень безробіття; суперечності між завищеними сподіваннями освіченої молоді та можливостями їх реалізації; відсутність демократичних прав і свобод; вплив зростання цін на продовольство та ін. [1, с. 36]. Поштовхом до змін послужило усвідомлення власних перспектив та наслідування західних зразків соціально-політичної традиції, у порівнянні з якими громіздкий та корумпований владний апарат викликав масове невдоволення, яке зростало попри задовільний економічний розвиток (Єгипет).

Та на кінець 2010 року так звані «султанські» режими вже використали потенціал соціально-економічного розвитку, далася взнаки і світова економічна криза, а еволюційних механізмів трансформації політичної системи і передачі влади вироблено не було, тому стагнація, в якій опинилося суспільство, загострила назріваюче невдоволення.

Рушійною силою масових протестних акцій стала молодь, розчарована корупцією та безробіттям, яка, крім того, активно користується можливостями Інтернету (зокрема, соціальних мереж twitter і facebook), так зване «покоління очікування» (англ. «waithood generation»). Цей термін вживається, як правило, в контексті країн Північної Африки та Близького Сходу та характеризує широку суспільну групу молодих людей з вищою освітою, які в силу політичних та соціально-економічних обставин в своїх країнах не можуть знайти роботу за спеціальністю і почати доросле життя [5]. Для прикладу, у Тунісі зростаюче безробіття насамперед зачепило випускників шкіл та університетів – понад 60% безробітних належали до 19-25-річних, при тому, що економічний стан залишався задовільним, як результат, 60% населення належало до середнього класу. Склалася ситуація, коли освічена молодь існувала за рахунок родичів, тому ця група і виявилася найактивнішою [4, с. 137].

Маючи на увазі близькосхідний регіон, Є. Ланюк зазначає, що в «зону ризику», в рамках якої стає можливим «ефект доміно», передусім потрапляють авторитарні режими, в яких сформувалось покоління «waithood generation» та які не здатні побудувати в себе суспільства «загального добробуту» (на кшталт Саудівської Аравії чи ОАЕ) за рахунок коштів, отриманих від експорту вуглеводнів. Питома частка «покоління очікування» в загальній картині протестів стала тим чинником, який в кінцевому підсумку визначив їх результативність [5].

Оскільки характерним для соціальної бази протестів була значна питома вага молоді, то в умовах інтенсивної технологічної модернізації арабського світу закономірним стало використання мобільних технологій та Інтернету для мобілізації учасників масових заворушень та координації їх дій. Станом на 2011 рік кількість Інтернет-користувачів в Ірані досягала 45%. Темпи технологізації були надзвичайно високими. Населення прийшло до використання мобільного доступу до мережі, яке є звичним для західних держав, всього за

кілька років. Такі можливості сприяли пошуку незадоволених та обурених станом справ однодумців і формуванню опозиційного простору в Інтернеті. Інтернет-технології, в тому числі і соціальні мережі, виконували й функцію інформування громадян своєї держави та світу про події, що відбуваються, оскільки провладні ЗМІ ігнорували або спотворювали інформацію. Так, символом протестів у Туреччині в 2013 році стали пінгвіни, оскільки під час сутичок протестуючих з поліцією національні телеканали транслювали різного роду розважальні шоу, а CNNTürk в цей час показував документальний фільм про пінгвінів.

Усвідомлюючи всю вагомість соціальних мереж, влада Єгипту з самого початку вдалася до відключення Інтернету. Коли це не зупинило протестуючих, то було відключено і мобільний зв'язок. Ще далі пішов уряд Ірану, який використав можливості нових медіа для репресій після протестних подій 2009 року. Кіберполіція Ірану проглядає контент всіх користувачів на ознаки противладних настроїв, арештовує блогерів, організовує атаки проти ворожих ресурсів, погрожує родичам іранських емігрантів-активістів та вибудовує механізми контролю за електронною поштою громадян [4, с. 149-151].

Отже, характерною рисою протестів в авторитарних політичних системах є готовність влади за першої ж нагоди застосувати репресивний апарат. Якщо вдається залякати протестуючих, то придушення масових рухів можливе на ранньому етапі, але за умов стійкості активістів та наявності достатньої кількості людських та інших ресурсів для ведення боротьби вони змушені вдаватися до радикальних дій. Уже під час першої багаточисельної акції протесту в Єгипті (25 січня 2011 року – так званий «День гніву») влада вивела на вулиці спецпідрозділи армії та поліції, які використовували сльозогінний газ, щоб розігнати натовп, але слідом за цим по всьому Каїру спалахують локальні протести та сутички з силовиками. Як пізніше підраховали кількість жертв склала близько 850 осіб.

Та попри це, кількість протестуючих тільки збільшується. Уже наступного дня єгипетська влада вдається до відімкнення Інтернет-сервісів та мобільного зв'язку в деяких регіонах, забороняє масові акції й проводить затримання активістів. Та це тільки сприяє інтенсивнішій мобілізації населення. Протести поширюються на Суец, Александрію та інші міста, а на головній площі Каїру (майдан Тахрір) виникає стаціонарне наметове містечко. А 27 січня до народного повстання офіційно приєднується ісламістська опозиція – «Брати-мусульмани».

Влада напрочуд неприязно зустріла навіть малочисельну протестну активність і в Тунісі. 3-го січня 2011 року в туніському місті Талі пройшли акції протесту проти безробіття, кількість учасників варіювалася від 200 до 300 осіб, але поліція розігнала протестуючих, в основному студентів, які у відповідь напали на офіс правлячої Конституційно-демократичної партії.

На початок 2011 року протестна хвиля поширюється і на одну з найзакритіших держав Саудівську Аравію, яка є теократичною абсолютною монархією, де заборонена будь-яка діяльність політичних організацій та партій [3, с. 294]. В таких умовах говорити про традиції протестної політичної участі не доводиться, а тим більше про нормативне забезпечення права на свободу зборів. Тому жорсткі репресії з використанням вогнепальної зброї при розгоні демонстрацій стали очікуваною реакцією на масові акції проти ваххабітського режиму. Вперше в історії держави відбулися самоспалення. Саудитську владу більше залякав розмах протестних дій за кордоном, ніж власні не дуже потужні акції, що перманентно спахують і протягом наступних років. Тому маючи достатні ресурси від торгів вуглеводнями, населенню запропоновано пакет послуг вартістю понад 35 млрд доларів.

На противагу в Марокко (одна з небагатьох держав регіону, що на 2010 рік за рейтингом Freedom House, була віднесена до частково вільних країн [8, с 13-17]) на вимогу тисяч протестуючих влада амністує частину політ'язнів і анонсує конституційну реформу, яка була підтримана народом на референдумі 1 липня 2011 року. Вона полягала в обмеженні влади монарха, розширенні повноважень парламенту та уряду та закріплено за берберською статус державної мови. Ці кроки влади дещо заспокоїли активістів. Окремі антимонархічні та соціально-економічні протести влада не вагаючись розганяє силою.

Мубарак (правитель Єгипту), втрачаючи контроль над ситуацією намагався вгамувати розлючений народ деякими ліберальними змінами та обіцянкою піти у відставку після вересневих виборів, а попередньо у відставку відправив уряд. Та ці обіцянки на фоні жорстокого насильства проти протестуючих не задовольнили останніх: кількість учасників масових акцій постійно зростає, протести радикалізуються, поширюється мародерство, відбувається термінова евакуація іноземців.

Як зазначає Дж. Шарп, якщо протестуючі погодяться припинити опір в обмін на тимчасове послаблення репресій, то їх очікує глибоке розчарування. Припинення руху опору рідко призводить до скорочення репресивного апарату. Знешкодивши стримуючий вплив внутрішньої та міжнародної опозиції, диктатори можуть навпаки вдаватися до ще більшого тиску й жорстокості. Успіх найчастіше залежить не від досягнення домовленості, а від розумного використання найбільш прийнятних і потужних засобів протистояння [6, с. 21].

На тлі перманентних політичних протестів в Єгипті, працівники стратегічних об'єктів та підприємств починають страйкувати, додаючи до масових безпорядків ще й фактор економічної та інфраструктурної боротьби. Таким чином відбувається нагромадження методів боротьби задля досягнення поставлених цілей. Впертість та наполегливість протестуючих згодом все-таки призвела до відставки Мубарака.

Як зазначає Г. Гаврилюк, оптимальною формою першого етапу демократичного транзиту виявився модернізований сучасними інформаційними технологіями та демократичними гаслами варіант традиційної арабської фітни (*араб.* смута), яка проявляється в діяльному висловленні колективного невдоволення. У сучасному арабському світі фітна в умовах відсутності інших механізмів впливу на владу перетворюється на універсальний інструмент тиску на неї, неформальну модель політичної поведінки та елемент ліберальної політичної культури. Залежно від поведінки правлячої еліта фітна може припинитися чи перерости в революцію або повстання. З погляду тразитології фітну можна розглядати як своєрідний, значно прискорюючий та істотно радикальніший, варіант підготовчої фази демократичного транзиту, який встановлює рівновагу правлячих та опозиційних сил і створює умови для переходу до фази ухвалення рішень [2, с. 88-89].

Репресії та насильство проти незгодних провокують ще більш наступальну і конфронтаційну поведінку учасників протесту, що починається як мирний і ненасильницький.

Акції протесту 2009 року в Ірані, які дехто вважає першими голосами революційної течії в регіоні, теж розпочиналися як мирний спротив незгодних, кандидат від опозиції Мір-Хосейні Мосаві закликав демонстрантів втриматися від застосування насилля. Та після зіткнень з поліцією демонстранти починають атакувати магазини, урядові установи, поліцейські дільниці, банківські відділення. Надалі влада вдається до ще більшої жорстокості, вриваючись у гуртожитки, влаштовує масове побиття студентів. Відомі і численні випадки побиття поліцією іноземних репортерів. Та силовики в своїй агресії пішли ще далі вдавшись до снайперських розстрілів. 20 червня 2009 року під час демонстрації була застрелена молода жінка Неда Султан. В той же день щонайменше ще 47 людей померли у лікарнях, більшість від вогнепальних поранень [4, с. 151-153]. Надзвичайно жорстока тактика влади після переобрання М. Ахмадінежада дала свої плоди, протести ставали все менше чисельними, які поліція без проблем розганяє, арештовуючи учасників, а згодом і їх адвокатів.

Причини поразки протестів в Ірані пов'язані з тим, що Іраном керує не одна людина, цей режим пережив свого засновника, не зазнавши принципових трансформацій чи зміщення центрів впливу, до того ж протестні події не були підтримані населенням консервативного Південного Тегерану, що могло б змінити баланс сил в боротьбі з режимом. Іранське суспільство у своїй переважній більшості дуже релігійне, а опозиційні сили під час протестів 2009 року були здебільшого світськими, тому владна пропаганда в своєму прагненні показати активістів як антиісламський рух, лягла на гарний ґрунт.

Британський журналіст П. Мейсон виділив цілий ряд спільних рис, які притаманні і новітнім протестам в близькосхідному регіоні: основним суб'єктом протесту є новий соціологічний тип – випускник без майбутнього; технологічна модернізація дозволила

використання соціальних медіа, які є традиційними для демократичних суспільств, та нівелюють засоби пропаганди, оскільки події транслюються в реальному часі; відкидання молоддю замкнених, пануючих ідеологій, які є традиційними для регіону; зростає значення учасників-жінок, які стають ситуативними лідерами та активістами [7].

Так, Ліна Ейджалат, політичний блогер з Йорданії, широко висвітлює акції протесту на базі створеної нею ж найпопулярнішої в країні онлайн-спільноти, де пишуть про все, зачіпаючи і заборонені теми, серед яких військові та секретні служби («мухабрахат»), секс, релігія, вплив йорданських кланів на бізнес та політику, ну і королівська родина. [3, с. 39-41].

«Йорданська весна» протікала досить мляво. Населення протестувало, на що влада реагувала насильством та арештами, але в кінці кінців, пішла на деякі поступки, серед яких: зменшення цензури, гарантування права на свободу самовираження та нова редакція законів про свободу зібрань та арешт демонстрантів і відставка уряду, якої і домагалися активісти, адже будь-яка критика короля в Йорданії заборонена.

Як бачимо, першим мирним акціям населення арабських країн було протиставлено потужну машину репресивного апарату, яка з надзвичайною жорстокістю знищувала та калічила активістів. Протестуючі, зі свого боку, почали вдаватися до більш радикальних дій. Можна узагальнити, що політичний протест в недемократичних режимах набуває неконвенційних насильницьких форм, але варто зауважити, що без порівняння з практикою протестування в демократичних системах, він не є обґрунтованим й однозначно вірним та швидше за все не буде підтвердженим. Оскільки в практиці публічного протесту в західних демократіях також характерними є масові безпорядки та насильство. Перевірити же це твердження в рамках досліджуваного регіону не є можливим, оскільки всі держави станом на 2010 рік за рейтингом Freedom House були віднесені до невірільних та частково вільних держав [8, с. 13-17].

Патова ситуація, в якій опинилася багато держав після активної фази «арабської весни» полягає в тому, що в політичних системах регіону до революції не було сильної чи принаймні достатньо організованої політичної опозиції, яка б взяла на себе управління державою в перехідний період. Такий проблемний аспект характерний і для громадянського суспільства, що виявилось не готовим до побудови соціальних ліфтів та залучення до управлінського апарату. В умовах зруйнованої політичної системи виникла ситуація невизначеності, яка позбавлена активного процесу вироблення майбутнього курсу, оскільки немає очевидної переваги одного із суб'єктів політичного процесу. Та спільного рецепту виходу з кризи всього регіону не може бути, адже політичні системи та соціально-економічне становище держав докорінно відрізняється. При тому наслідування західних демократичних практик теж не є доцільним, адже йдеться про принципово відмінні ментальні системи.

Демократизація держав Близького Сходу та Північної Африки, на думку багатьох дослідників, відбуватиметься за своїм оригінальним сценарієм. Політичний протест в цих умовах є інструментом руйнування старих норм прийняття політичних рішень та каталізатором делегітимації старих автократичних еліт. Практично всі протестні рухи в рамках «арабської весни» розпочиналися як мирні, та в антидемократичних режимах і такі прояви вільнодумства є забороненими, тому застосування урядами надзвичайно жорстокого насилля стало закономірним. Опозиційні сили просто не мали іншого виходу, як вдатися до неконвенційних дій: масових безпорядків, погромів, спалень адмінбудівель. наслідки цих процесів виявилася різними, що не здається дивним, враховуючи відмінний характер політичних систем. Варто брати до уваги рівень економічного розвитку, секуляризації, відкритості систем, характер суспільного консенсусу, розподіл ресурсів та впливу в межах еліти, рівень організованості опозиції тощо. Так, якщо протестні рухи призвели до повалення режиму в Тунісі, то в Ірані вони призвели до посилення репресій, а в Єгипті до влади прийшли радикальні ісламісти.

Використана література:

1. Васильев А.М. Рецепты Арабской весны: русская версия [Текст] / А. Васильев, Н. Петров. – М. : Алгоритм, 2012. – 304 с.
2. Гаврилюк Г.І. Неєвропейські демократичні транзити (на прикладі держав Північної Африки та Близького Сходу) [Текст] / Г. І. Гаврилюк // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2013. – №5. – С. 83-95.
3. Гуменюк Н. Майдан Тахрір. У пошуках втраченої революції [Текст] / Н. Гуменюк. – К.: Політична критика, 2015. – 320 с.
4. Кремень Т.В. Політична мобілізація в соціально-медійному вимірі: монографія [Текст] / Т.В. Кремень. – К: Грамота. – 2013. – 256 с.
5. Ланюк Є. «Свободу не спинити!»: загальний огляд причин та наслідків революцій на Близькому Сході [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zgroup.com.ua/article.php?articleid=4687>
6. Шарп Дж. Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи [Текст] / Дж. Шарп. – Львів: Сполум, 2004. – 83 с.
7. Mason P. Twenty reasons why it's kicking off everywhere [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/blogs/newsnight/paulmason/2011/02/twenty_reasons_why_its_kicking.html
8. Freedom in the World 2013: Democratic Breakthroughs in the Balance. Selected Data from Freedom House's Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties / by Arch Puddington [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/FIW%202013%20Booklet.pdf>

Берестовая А. И. *Возможности протестных форм политического участия в условиях недемократических политических режимов (на примере государств Ближнего Востока и Северной Африки)*

Исследована роль политического протеста в борьбе против авторитаризма в государствах Ближнего Востока и Северной Африки. Внимание автора сосредоточено на причинах, социальной базе и других характеристиках протестов, имевших место в авторитарных государствах региона в течение последнего десятилетия. Исследователь в работе особый акцент делает на использовании насилия обеими сторонами конфликта, а также определяет рамки протестного акционизма, его неконвенциональность (нетрадиционность) в недемократических политических режимах. Проанализирована практика политических протестов в Иране, Тунисе, Саудовской Аравии, Иордании, Египте, Марокко и сделан вывод, что радикализация действий активистов происходила в ответ на жестокое насилие и применение репрессивного аппарата со стороны власти против первых мирных демонстраций.

Ключевые слова: политический протест, недемократические политические режимы, Ближний Восток, Северная Африка, «арабская весна».

Berestova H. *Features protest forms of political participation in undemocratic political regimes (ad based the states of the Middle East and North Africa)*

The article analyses the role of political protest against authoritarian states in the Middle East and North Africa. Attention is focused on the causes, social base and other quality characteristics protests that took place in autocratic states of the region in the last decade. Researcher at work makes special emphasis on the use of violence by both parties to the conflict, and outlines the scope of the protest actionism, their non-traditional in non-democratic political regimes. Analyzed the practice of political protest in Iran, Tunisia, Saudi Arabia, Jordan, Egypt, Morocco and concluded that the actions radicalization took place in response to the ill- use of violence and repressive apparatus of authorities against peaceful demonstrations.

Keywords: political protest, undemocratic political regimes, the Middle East, the North Africa, «Arabic Spring».